Számítógéppel támogatott jogi szakfordítás a gyakorlatban

Beszámoló a PPKE JÁK Jog és Nyelv Kutatócsoportja és a LITHME 2. munkacsoportja konferenciájáról

A fordításban egyre elterjedtebb a CAT-eszközök használata (lásd például Groves & Mundt 2015; Yamada 2020). 2015-ben Sadeghi és Bagher Aghayi még azt írják, hogy „az egyes személyek és szervezetek egyáltalán nem ismerik a gépi fordítási eszközöket vagy bármely más számítógépes fordítástámogató eszközt, még azok sem, akik a „nyelvi iparágban" mozognak, mint például a fordítók" (Sadeghi & Bagher Aghayi, 2015, p. 226). Ez a helyzet azóta megváltozott: a professzionális fordítók, valamint a laikus felhasználók is rendszeresen használják a gépi fordítási, valamint fordítástámogató eszközöket. Sakamoto úgy fogalmaz: „ma már általánosan elfogadott az a vélekedés, hogy a fordítás az ember és a gép közötti interakcióban születik: valamilyen módon minden fordító használja a technológiát a fordítás során" (Sakamoto, 2019, p. 201). Biau-Gil és Pym pedig arra hívják fel a figyelmet: gyakran a megbízó ragaszkodik hozzá, hogy a fordító CAT-eszközt használjon (Biau-Gil & Pym ,2006).

Mára az Európai Unió intézményei is számítógépes fordítási környezettel dolgoznak, a fordítói munka pedig egyre inkább az utószerkesztésre korlátozódik. Mennyiben növelte a fordítói hatékonyságot a CAT? Miben mérhető a hatékonyság – oldalszám, pontosság, műfaji kohézió? Mi szól a CAT alkalmazása ellen? Milyen tapasztalatokat gyűjtöttek az Európai Unió Bíróságának jogász-nyelvészei és az uniós intézmények fordítói az új CAT-eszközökkel? Mi a különbség a CAT-es fordítás, a nyersfordítás és a szakfordítás között? A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Jog és Nyelv Kutatócsoportja, valamint a LITHME (Language in the Human Machine Era Cost Action, https://lithme.eu/) 2. számú munkacsoportja 2021. június 2-án, *Számítógéppel támogatott jogi szakfordítás a gyakorlatban* címmel, angol szinkrontolmácsolással tartott online konferenciáján az előadók többek között ezekre a kérdésekre keresték a választ.

Asztalos Zsófia (jogász-nyelvész, Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egység, Többnyelvűség Főigazgatóság, az Európai Unió Bírósága) *Számítógéppel támogatott jogi szakfordítás az Európai Unió Bíróságán* című előadásában a CAT-eszközökre történő intézményi áttérés menetét és tapasztalatait mutatta be. Az Európai Unió Bíróságán 23 nyelven (amely több mint 700 fordítási nyelvkombinációt jelent) évente több mint 1 100 000 oldal érkezik be jogi szakfordításra. A teljesség igénye nélkül ezek az iratok a tagállamok, vállalkozások vagy természetes személyek keresetei, a tagállami bíró-

ságok előzetes döntéshozatal iránti kérelmei, a tagállamok, illetve felek észrevételei, a főtanácsnokok indítványai, a Bíróság határozatai, az ezekről készített különböző tájékoztatások és összefoglalások, valamint az éves jelentések és sajtóközlemények. E dokumentumoknak különböző a forrásnyelve, a stílusa, a terjedelme – egyvalami azonban közös bennük: valamennyi szöveg összetett jogi szakszöveg, amelyek fordítása speciálisan képzett jogászokat (jogász-nyelvészeket, JL) igényel. A Többnyelvűségi Főigazgatóság 2015 vége óta használja az SDL Studio – Trados szoftvert az Európai Unió Bíróságán, a gépi fordítást (NMT), nevezetesen az intézményközi együttműködés keretében működtetett, neurális alapú eTranslation platformot pedig 2018 eleje óta használják a szakfordítási egységek (a többi intézménytől eltérően nem angol, hanem francia „motorral"). Néhány nyelv (DE, EN, ES, FR, NL, I, PT) tekintetében jelenleg is rendelkezésre áll a DeepL neurális fordítás, a magyarra történő fordításban való felhasználhatóságát pedig jelenleg teszteli a Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egység.

A Bíróság Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egységének (TRAD_HU) a számítógéppel támogatott jogi szakfordítás terén szerzett tapasztalatait egy 2019-ben végzett felmérés keretében vizsgálták Asztalos Zsófia közreműködésével. Ennek során kikérdezték a JL kollégákat (25 fő), valamint a nyelvi lektorálást végző kollégákat (3 fő) a CAT-eszközökkel kapcsolatos tapasztalataikról, majd a felvetett kérdések köré egész napos konferenciát és workshopot szerveztek. Elmondható, hogy – a kezdeti ellenérzéséket leküzdve – ma már valamennyi JL alkalmazza a CAT-eszközöket, kihasználja azok előnyeit (a speciális fordítási memóriák és terminológiai adatbázisok minőségbiztosítás tekintetében fennálló előnyeit, az autosuggest szótárak adta prediktív bevitel előnyöket, valamint természetesen az NMT-t). A fordításnak csak az első fázisa, maga a nyersfordítás történik az SDL-Trados szoftverben, az önlektorálást, átolvasást, illetve jogi és nyelvi lektorálást továbbra is Wordben végzik.

A jogász-nyelvészek egybehangzó véleménye szerint a CAT-eszközök használata és különösen az NMT a munkamódszerek jelentős változását követelte meg. A munkavégzés gyorsaságában nem tapasztalható számottevő változás (azaz csökkenés), mivel azt az időt, amit a szövegek első, gépi lefordíttatásával nyernek, elveszítik a következő, sokkal alaposabb átnézést megkövetelő utószerkesztési munkaszakaszban (*post-editing*). A kutatómunkát, a beemelt hivatkozások forrásának ellenőrzését megkönnyíti ugyan a CAT, azonban nem végzi el. A tapasztalatok szerint az NMT a rövid mondatoknál (3-4 sor) nagyon jól működik, az ennél hosszabb mondatoknál viszont nem (előfordulnak kihagyások, ismétlések, „dadogás", félrefordítás). Jellemző hiányossága az NMT-nek a terminológiai következetlenség (ugyanazt a terminust különbözőképpen fordítja egy szövegen belül, például a *statut* egyszer *alapokmány*, máskor *jogállás*, harmadszor *személyzeti szabályzat*); félrefordítás szavak szintjén (például ârret = *buszmegálló; truite brune = barnamedve*); félrefordítás mondatok szintjén (például tagadás kihagyása); „hallucinációk", azaz nemlétező szavak alkotása (például *truite brune = elefántcsúrók*). A szakirodalommal egybehangzóan a jogász-nyelvész kollégák tapasztalata szerint is az NMT előnye a gördülékenyebb, olvashatóbb stílus, amely azonban hatalmas veszélyt hordoz magában: nem minden esetben felel meg a forrásszövegnek, sőt, akár annak épp az ellenkezőjét is jelentheti, ezért különösen alapos post-editinget (utószerkesztést) igényel, amelyet csak megfelelően képzett szakfordítók végezhetnek.

Ugrin Zsuzsanna (Európai Unió Tanácsának fordítója, a BME tanársegédje, fordítás- és fordítástechnológia-oktató) *„…Csak pontosan, szépen…" – CAT-használat az EU Tanácsának Fordítószolgálatánál* című előadásában arra kereste a választ, hogy a CAT-eszközök, és ezeken belül a szegmentált, fordítómemória-alapú számítógépes környezetek használata szövegszinten milyen hatást gyakorolhat a fordításra, illetve hogy az Európai Unió Tanácsának fordítószolgálatánál ezen eszközök folyamatos használata mellett mikor és hogyan veszik figyelembe ezt a szempontot.

Előadásában Ugrin Zsuzsanna röviden áttekintette a Fordítószolgálatnál feldolgozott szövegek műfajait, és a hozzájuk kapcsolódó befogadói elvárásokat. A különféle nyilvánosságú és horderejű dokumentumok a procedurális, szabályozó, érvelő és tájékoztató szövegtípusokba sorolhatók, s formális jellegük ebben a sorrendben csökken a „technikai", szakzsargonnal és formulaszerű nyelvhasználattal fémjelzett munkadokumentumoktól az olvasmányos, közérthető, a sajtónyelvvel rokon webes tartalmak és brosúrák nyelvezetéig. Ennek megfelelően például a belső munkafolyamatokat kísérő feljegyzések gyakran nem is összefüggő szövegek; a jogszabályok, következtetések tagállami nyelvre átültetett változatától olvasóik elsősorban az eredeti szövegek szó szerinti követését, az uniós jogi szaknyelv pontos használatát várják, míg egy friss fejlemény nagyközönségnek szánt ismertetése vagy egy széles körben hozzáférhető szakpolitikusi nyilatkozat szövege megköveteli a gördülékenységet és a célnyelvi természetességet.

Ezután bemutatta a Fordítószolgálatnál használt elektronikus fordítástámogató eszközöket és a bennük-velük zajló munkafolyamatokat: az SDL Trados Studión mint állandó munkafelületen kívül a Tanács fordítóinak számos adatbázis és archívum, valamint az ezeket összekapcsoló funkció áll rendelkezésére. A munkafolyamatban fontos szerepet kap a teljes dokumentumok fordítás előtti és utáni megtekintése – mind fordítói, mind lektori szerepkörben; valamint számos útmutató és szakértő segíti a szövegek megfelelő kezelését.

A fentiekből adódóan a Tanács fordítói a következő kihívásokkal néznek szembe: a különféle dokumentumfajták közötti gyakori váltás; a készen kapott fordítómemória szegmenseinek illesztése (Farkas 2009); a lezárt („lockolt") szövegrészek figyelembevétele, a formulaszerű elemek adekvát alkalmazása, a kötött hivatkozások változatlan átvétele, a mondathatárok megváltoztatásának nehézkessége, a személytelen fogalmazás átváltása, valamint adott esetben a hosszan jobbra bővített angol szerkezetek és a mondatfókusz kezelése (Klaudy 2004) és a gépi fordítás eredményeinek körültekintő integrálása. Mindezek megfelelő kezeléséhez fontos a fordítások sokszori, alapos, szövegszintet is figyelembe vevő átolvasása, ezenfelül pedig segítséget nyújthat a műfajtudatosság, hiszen a kevésbé formális műfajok rugalmasabb megoldásokat is megengednek (szegmens- és terminuskezelés), míg a hivatalos szövegek esetében nem kell mindenáron az olvasmányosságra törekedni. Az előadó a felvázolt tendenciákat különféle, nyilvánosan elérhető tanácsi szövegek fordításából vett példákkal illusztrálta. Következtetésként emlékeztetett a magyar nyelvvel való élő kontaktus („Sprachgefühl"), valamint a folyamatos önképzés fontosságára.

Eszenyi Réka (ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék) *Digitális forradalom vagy erőltetett menet? CAT-attitűdvizsgálat egy posztgraduális jogi fordítás kurzus résztvevői között* című előadásában a CAT-eszközök elfogadottságát elemezte a for-

dítóképzésben részt vevő hallgatók körében. Mint elmondta, a fordítási környezetek, vagy tágabban értelmezve a számítógéppel támogatott fordítás (*computer-assisted translation*, CAT) eszközei napjainkban szerves részét képezik a legtöbb szakfordító munkájának (Ábrányi 2013). Megkönnyítik, meggyorsítják a fordító munkáját, és támogatják a fordító véges memóriáját. A CAT-eszközök legfőbb erényeként a terminológiai konzisztenciát, az ismétlődések újrafelhasználását és a következetesség támogatását említi a szakirodalom (Ugrin 2020).

A fordítóképző intézmények követték a CAT-eszközök használatának piaci térnyerését, és beépítették programjukba a fordítási kompetencián belül a technológiai alkompetencia fejlesztését. A CAT-eszközök készségszintű használata tehát már a kezdő fordítók esetében is elvárás. A tapasztalatok szerint mégsem egyértelmű, hogy a hallgatók és a frissen végzett szakfordítók megbízásaikat fordítástámogató eszközök segítségével készítik el. Eszenyi Réka vizsgálata a távoktatásban részt vevő gazdasági és jogi szakfordítók és lektorok CAT-attitűdjére fókuszált. Hipotézisei szerint:

H1: A (jogi) fordítók technikai kompetenciájában megfigyelhető egy küszöbszint, melynek meghatározása: „ezen túl már inkább fordítástámogató eszközzel fordítok, mint anélkül".

H2: A küszöbszintet elért hallgatók már minden feladatukat az eszközzel végzik.

H3: A hallgatók nagy része nem éri el ezt a szintet a képzés során.

Kérdéseire egy kérdőív segítségével kereste a választ, melyet 28 távoktatásban tanuló hallgató töltött ki tanulmánya végén. A hallgatók 85%-a a kurzuson találkozott először fordítástámogató eszközzel. Többen közülük már szakfordítóként is tevékenykednek a piacon, ám szabadúszóként csak munkáik 30%-át végzik szoftverrel, az összes válaszadó közül pedig csak 25% végzi a kurzus fordítási feladatainak több mint felét valamilyen fordítástámogató eszközzel. A résztvevők tisztában voltak a fordítástámogató eszközök előnyeivel, ez a tudás azonban többségüknél inkább elméleti, mint gyakorlati volt. Attitűdjük általában pozitívnak mondható, de még a küszöb előtt állnak, CAT-rutinjukat valószínűleg a munka világában, éles fordításokkal tudják majd megszerezni. A küszöbszintet elért hallgatók már szinte minden, arra alkalmas feladatot CAT-eszközzel végeznek, kiaknázva annak előnyeit.

A fordítóképzés fontos feladata a küszöb fogalmának tudatosítása és a hallgatók ösztönzése a CAT-eszközben végezhető fordítási feladatok eszközzel végzésére, hiszen így szerezhetik meg a kellő rutint, és így tapasztalhatják meg, miért előnyösebb a szoftverben fordítani a hagyományos, szövegszerkesztőben végzett munkafolyamatnál. A küszöb valós szintje egyénenként eltérő. A fejlődés elősegítésében a fordítástechnológia oktatója mellett nem elhanyagolható a szakfordítási gyakorlatot tartó oktatók szerepe sem, hiszen az általuk kiadott feladatok CAT-eszközzel történő megoldása sok extra gyakorlással töltött órához juttatja a hallgatókat. Ehhez természetesen a fordításoktatónak is megfelelő technológiai kompetenciával kell rendelkeznie (Eszenyi 2015).

Balogh Hajnal (jogász-nyelvész, Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egység, Többnyelvűség Főigazgatóság, az Európai Unió Bírósága) *Post-editing? Avagy kérdezze meg kezelőorvosát, gyógyszerészét!* című előadásával az utószerkesztés fogalmával, illetve fogalmának megkérdőjelezhető jellegével foglalkozott. Noha a gépi fordítás kétségtelenül sokat fejlődött az elmúlt években, és egyre fokozottabban lehet rá tá-

maszkodni, két dolgot szem előtt kell tartani: egyrészt a szöveg típusát, hiszen jogi szövegeknél a hangsúly a belső koherencián, a terminológia egységességén és a maradéktalan pontosságon van; másrészt a szövegek „következményét" (egy irányelvvel például nemcsak jogalkotási szinten, hanem esetlegesen egy későbbi bírósági eljárásban is dolgozhat fordító; bírósági szövegeket pedig idézhetnek későbbi ügyekben, illetve tagállami vagy uniós intézmények szövegeiben). Ez azt vonhatja maga után, hogy ha rossz a fordítási javaslat, nyelvtanilag nem tökéletes a megoldás, vagy helytelen a terminológia, akkor előfordulhat, hogy a szöveggel később dolgozó fordító „kódexmásolóvá" válik, és görgeti tovább a hibákat.

Többek között ezért válik a gépi fordítás esetében még fontosabbá a fordítás forrásnyelvvel való összevetése. A gépi fordításnál a fordító által a gépgyártotta megoldáson végzett műveletet utószerkesztésnek (post-editing) nevezik, ami megtévesztő, mert ez a tevékenység elméletileg csak a fordított szöveg célnyelvi változatára irányul: a minimális utószerkesztés a lexikai és a szintaktikai hibák kiszűrésére korlátozódik, míg a teljes utószerkesztés a kevésbé nyilvánvaló hibák kiszűrését, a megfelelő stílus kialakítását és a gördülékenység elérését is magában foglalja. Ez azonban nem garantálja a forrásszövegnek teljesen megfelelő célszöveg elérését, hiszen abból hiányzik a közzétehető minőségű fordítás létrejöttéhez nélkülözhetetlen három lépés: 1) a félrefordítások, 2) a kihagyások és többletek, 3) a terminológiai tévedések kiszűrése és javítása. A cél, azaz a terminológia, a szintaxis és a stílus szempontjából a lehető legtökéletesebb, félrefordításoktól és kihagyásoktól mentes, illetve többletet nem tartalmazó, a szerkesztési útmutatóknak maradéktalanul megfelelő célszöveg létrehozása kizárólag a forrásszöveg értő olvasásával és a célszöveg higgadt értelmezésével (azaz [ön]lektorálással) érhető el.

A *lektorálás* szó alkalmazása félrevezető ennek a munkafolyamatnak az elnevezésében. A gépi fordítás megjelenésével ugyanis ez egyrészről jelentheti a kész szöveg fordító általi, tényleges lektorálását, másrészről lektorálásnak látszó fordítást, amit a fordító tulajdonképpen a szöveg készítése során végez. Ehhez képest a lektorálást már a késznek tekintett fordítási projekten végzi a lektor, vagy a saját termékén a fordító mint lektor, tehát a szó klasszikus értelmében vett lektorálás szükségszerűen elkülönül az úgynevezett *fordítás* folyamatától. A gépi fordítás megjelenésével ez az önlektorálás tulajdonképpen beépül a fordítási folyamatba, annak szerves része lesz. Az önlektorálás kétféleképpen végezhető el: a fordító vagy a célszöveget olvassa el először, és utána a forrásszöveget, vagy fordítva. Előbbi előnye, hogy gyorsabb, és általános keresztmetszettel szolgál arról, mi állhat a forrásszövegben, ugyanakkor képes elterelni a figyelmet a hangsúlyokról, és egy-egy szó nem megfelelő fordítása teljesen elviheti más irányba a mondatot. Utóbbi kétségtelenül lassabb, de az érdemi munkát szakmailag vállalható eredménnyel koronázza meg.

Ez az a munkafolyamat, amelyre a szakma még nem talált megfelelő elnevezést, hiszen nem egyszerűen lektorálásról beszélünk, a fordító nem is valódi fordítást végez, az utószerkesztésnél pedig bőven többről van szó. Ez ennek a háromnak az elegye, és a munkafolyamat helytálló leírása céljából inkább utófordításnak kellene hívni, aminek eredményeként a megbízó érdemibbnek ismerhetné el ezt a tevékenységet, a fordító pedig érezhetné, hogy szerepe továbbra is kulcsfontosságú.

IRODALOM

Ábrányi, H. (2013). A fordítástámogató eszközök oktatásának módszertana. *Fordítástudomány, (15)*2, 72–82.

Biau-Gil, J.R. & Pym, A. (2006). Technology and translation (a pedagogical overview). In Pym, A., Perestrenko, A. & Starink, B. (Eds.), *Translation Technology and its Teaching* (pp. 5–19). Servei de Publicacions.

Eszenyi, R. (2015). A modern fordítóképző profilja – aki tudja, tanítsa. In Horváth, I. (Ed.) *A modern fordító és tolmács* (pp. 173–182). ELTE Eötvös Kiadó.

Farkas I. (2009). Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett felmérés tanulságai. *Fordítástudomány, 11*(1), 36–83.

Groves, M. & Mundt, K. (2015). Friend or foe? Google Translate in language for academic purposes. *English for Specific Purposes, 37*, 112–121. https://doi.org/10.1016/j.esp.2014.09.001

Klaudy, K. (2004). A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr, 128*(4), 389–407.

Sadeghi, H. & Bagher Aghayi, M. (2015). An Evaluation of Output Quality of Machine Translation (Padideh Software vs. Google Translate). *Advances in Language and Literary Studies 6*(4), 226–237. https://doi.org/10.7575/aiac.alls.v.6n.4p.226

Sakamoto, A. (2019). Why do many translators resist post-editing? A sociological analysis using Bourdieu's concepts. *The Journal of Specialised Translation, 31*, 201–216.

Ugrin, Zs. (2020). A technológiai kompetencia fejlesztése: előnyök és kockázatok. In Fóris, Á., Bölcskei, A., M., Pintér, T., Szoták, Sz. & Tamás, D. (Eds.), *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: I. Terminológia, lexikográfia, fordítás.* Akadémiai Kiadó.

Yamada, M. (2020). Language learners and non-professional translators as users. In: O'Hagan, M. (ed.): *The Routledge Handbook of Translation and Technology* (pp. 183–199). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315311258-11

Asztalos Zsófia, Balogh Dorka,
Balogh Hajnal, Eszenyi Réka,
Láncos Petra, Ugrin Zsuzsanna